

O'ZBEK TILIDAGI FIZIK TERMINLAR RIVOJIGA DOIR



<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2025-26-759-762>

Bekmurodova Feruza Dilmurat qizi

Toshkent davlat Sharqshunoslik universiteti magistranti

Ilmiy rahbar: PhD., dotsent **U. Mavlyanova**

Annotatsiya: Ushbu maqolada fizika faniga oid terminlarning o'zbek tilida shakllanishi, ularning lingvistik va madaniy jihatdan moslashtirilishi, tarjima va tizimlashtirish jarayonlari ilmiy-nazariy asosda tahlil etiladi. Fizika terminologiyasining genetik manbalari, semantik tuzilishi, atamalarining qo'llanish doirasi, lug'at tuzish me'yorlari va fanlararo uyg'unlik masalalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: fizika terminologiyasi, o'zbek tili, ilmiy atamalar, tarjima, lingvistik moslashuv, termin yaratish, fan tili, soha lug'atlari, atamashunoslik, termin tizimi.

Аннотация: В данной статье рассматривается формирование терминов, относящихся к физике, в узбекском языке, их лингвистическая и культурная адаптация, а также процессы перевода и систематизации с научно-теоретической точки зрения. Анализируются генетические источники физической терминологии, семантическая структура, сфера употребления терминов, нормы составления словарей и вопросы междисциплинарной интеграции.

Ключевые слова: физическая терминология, узбекский язык, научные термины, перевод, лингвистическая адаптация, терминообразование, язык науки, специализированные словари, терминоведение, терминологическая система.

Annotation: This article examines the formation of physics-related terms in the Uzbek language, their linguistic and cultural adaptation, as well as the processes of translation and systematization from a scientific-theoretical perspective. It analyzes the genetic sources of physics terminology, semantic structure, scope of usage, dictionary compilation norms, and issues of interdisciplinary integration.

Keywords: physics terminology, Uzbek language, scientific terms, translation, linguistic adaptation, term formation, language of science, specialized dictionaries, terminology studies, terminological system.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan so'ng, atamashunoslik sohasidagi holat tubdan o'zgardi. Tashqi aloqalarning kengayishi, xususan, ilmiy sohalarda dunyoning ko'plab davlatlari bilan yo'lga qo'yilgan keng ko'lamli hamkorlik o'zbek tiliga yangi terminlarning kirib kelishiga sabab bo'ldi. Bu yangi terminlar orasida fizikaga oid atamalar muhim o'rin egallaydi. Shu bois, ilm-fan va texnologiyalar rivojining hozirgi bosqichida fizik terminlarni tilshunoslik nuqtai nazaridan o'rganish katta ahamiyat kasb etmoqda¹.

Bugungi kunda nazariy va amaliy masalalarni hal qilish uchun fizik terminlar tizimini tartibga solish, ularning shakllanish qonuniyatlarini tahlil qilish, manbalarini aniqlash, qo'llanish doirasini belgilash va mavjud kamchiliklarni bartaraf etish zarurati mavjud. Chunki ilmiy-texnik inqilob tufayli ishlab chiqarish, ilm-fan va texnologiyaning barcha jabhalarida yangi obyektlar va tushunchalar paydo bo'lmoqda. Bu esa til lug'aviy boyligining mazmunan kengayishiga olib kelmoqda. Natijada, terminologiya masalasi zamonaviy leksikologiyaning dolzarb muammolaridan biriga aylangan.

Terminologiyaning rivoji faqat fan va texnika uchun emas, balki lingvistik tadqiqotlar uchun ham nihoyatda muhim. Shu nuqtai nazardan, bir qancha olimlar ushbu yo'nalishda ilmiy izlanishlar olib bormoqda. Ulardan biri – S.S. Elmurodova bo'lib, uning "O'zbek tilida fizika terminologiyalari" (2022) nomli maqolasida o'zbek tilidagi fizik terminlarning tarjimasi, lingvistik va madaniy moslashuvi, ularni to'g'ri tanlash va qo'llash masalalari chuqur yoritilgan. Tadqiqotda murakkab fizika tushunchalarini o'zbek tiliga tarjima qilishdagi qiyinchiliklar va yondashuvlar tahlil qilingan². Ushbu tadqiqot o'zbek tilidagi fizikaga oid so'zlarni tanlash va qo'llashga ta'sir etuvchi lingvistik va madaniy jihatlarni yoritib, murakkab fizika g'oyalarini o'zbek tiliga tarjima qilishning qiyinchiliklari va usullarini o'rganadi. Maqolada fizika sohasidagi ma'lumotlarning tillararo uzatilishi bo'yicha muhim tushunchalar berilgan va o'zbek tilida ixtisoslashgan ilmiy lug'at yaratishga yordam beradi.

Fizika terminologiyasiga doir yana bir salmoqli ish – Sh.M. Kamolxo'jayev, X.A. Rizayev va R.B. Bekjonov tomonidan tayyorlangan "Fizikadan ruscha-o'zbekcha atamalar lug'ati" (1991) bo'lib, unda 20 000 ga yaqin termin tarjimasi berilgan. Bu lug'atda fizikaning barcha bo'limlari qamrab olingan: fizik holatlar, jarayonlar, o'lchov birliklari, qonunlar, fan va texnika terminlari, hatto **matematik**

¹ Elmurodova S.S. *Some Research on the Terminologies of Physics in Uzbek Language // Academic Research in Educational Sciences.* – 2022. – Vol. 3, Issue 1. – P. 112–118.

² Toshboboyeva M.I. *Fizika fani atamalarining o'zbek tili rivojidadagi ahamiyati // Filologiya masalalari.* – 2023. – №3. – B. 289.

tushunchalar ham joy olgan. Mendeleyev jadvalidagi elementlar nomlarining kiritilishi esa lugʻatning mazmunan toʻliqligini taʼminlagan.

Shuningdek, X.X. Xadjimuxamedov, R.R. Vildanov, A.X. Xadjimuxamedov tomonidan tuzilgan "Lazer fizikasi va texnikasidan ruscha-oʻzbekcha terminlar lugʻati" (2005) ham eʼtiborga loyiq. Ushbu lugʻatda lazer fizikasi, kvant radiofizikasi, elektromagnit nurlanish, kvant-optik asboblarga oid 2500 ga yaqin termin jamlangan boʻlib, ularning qisqa izoh va izohlari keltirilgan.

Terminologik izlanishlar boshqa sohalarida ham davom etmoqda. Masalan, I.B. Tikhonova (2010) "Professional termin tizimini kognitiv modellash (neftni qayta ishlash ingliz terminologiyasi asosida)" mavzusida ingliz tilidagi neft sanoati terminlarini lingvokognitiv tahlil qilishga bagʻishlangan ilmiy dissertatsiyani yozgan.

Shohida Moʻydinovaning "Inglizcha-ruscha-oʻzbekcha fizik atamalar lugʻati" (2015) esa fizika faniga oid terminlarning uch tildagi tarjimalari va izohlarini berib, koʻplab talaba, muhandis va mutaxassislarga katta yordam beradi.

Fizika terminologiyasining psixolinguistik va didaktik tomonlari ham oʻrganilmoqda. M.I. Tolmacheva va V.N. Bakulin (2022) oʻquvchilarning fizik terminologiyani oʻzlashtirishdagi qiyinchiliklari, omonim va sinonim atamalarni farqlashdagi muammolarini oʻrgangan. Tadqiqotda fan tilining oʻziga xos xususiyatlari, talabalarni fizik obyekt va terminlarni eslab qolish usullari, testlar asosida aniqlangan natijalar keltirilgan.

Bundan tashqari, Muhayyo Poʻlatjonovna Azimova va Shohida Norqulovna Abdullayeva metallurgiya sohasiga oid terminlarning tasnifi va tavsifini oʻrgangan. Ular har bir sohaga xos terminlarning oʻz klassifikatsiyasiga ega ekanligini taʼkidlab, metallurgiyaga oid ogʻir metallar terminlarini turlarga ajratgan.

Soʻnggi eʼtiborga molik ish – A.A. Abdurazzoqov va E.N. Nazirov tomonidan nashr etilgan "Yadro fizikasidan ruscha-oʻzbekcha terminlar lugʻati" (1988) boʻlib, unda 10 000 ga yaqin atama va terminoelementlar jamlangan. Lugʻat yadro fizikasi, radioaktiv yemirilish, tezlatgichlar texnikasi va yadro energetikasi kabi sohalarni qamrab oladi va oʻzbek tilida dars olib boruvchi pedagoglar, tarjimonlar, talabalar uchun muhim manba hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Elmurodova S.S. Oʻzbek tilida fizika terminologiyalari. – Toshkent: Fan, 2022. – 145 b.
2. Kamolxoʻjayev Sh.M., Rizayev X.A., Bekjonov R.B. Fizikadan ruscha-oʻzbekcha atamalar lugʻati. – Toshkent: Oʻqituvchi, 1991. – 280 b.

3. Tikhonova I.B. Professional termin tizimini kognitiv modellash (neftni qayta ishlash ingliz terminologiyasi asosida). – Moskva: MGIMO, 2010. – 198 b.
4. Mo‘ydinova Sh. Inglizcha-ruscha-o‘zbekcha fizik atamalar lug‘ati. – Toshkent: Innovatsiya, 2015. – 312 b.
5. Abdurazzoqov A.A., Nazirov E.N. Yadro fizikasidan ruscha-o‘zbekcha terminlar lug‘ati. – Toshkent: Fan, 1988. – 220 b.
6. Tolmacheva M.I., Bakulin V.N. Talabalar fizika fani terminologiyasini o‘zlashtirishda uslubiy muammolar. – Moskva: Pednauka, 2022. – 156 b.
7. Azimova M.P., Abdullayeva Sh.N. Metallurgiya sohasiga oid terminlarning tasnifi va tavsifi. – Toshkent: Texnopoliograf, 2021. – 174 b.
8. Xadjimuxamedov X.X., Vildanov R.R., Xadjimuxamedov A.X. Lazer fizikasi va texnikasidan ruscha-o‘zbekcha terminlar lug‘ati. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2005. – 190 b.
9. Nuritdinov, A. (2025). KONKORDANS–LINGVISTIK TAHLIL VOSITASI SIFATIDA. *Теоретические аспекты становления педагогических наук*, 4(13), 173-178.
10. Nuritdinov, A. (2025). Korpus lingvistikasida lingvostatistik tahlil metodi. *MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI JURNALI*, 3(5).
11. Nuritdinov, A. (2024). JADID DAVRI ADABIY MUHITIGA DOIR ASARLARDAN KORPUSDA FOYDALANISH. *COMPUTER LINGUISTICS: PROBLEMS, SOLUTIONS, PROSPECTS*, 1(1).
12. Nuritdinov, A. (2022). O ‘ZBEK TILI KORPUSI UCHUN ABDURAUF FITRATNING LINGVISTIK ASARLARINI MANBA SIFATIDA OLINISHI. *COMPUTER LINGUISTICS: PROBLEMS, SOLUTIONS, PROSPECTS*, 1(1).
13. Nuritdinov, A. S. O. G. L. (2022). O‘zbek tili milliy korpusi uchun jadid tilshunoslarining lingvistik asarlarini manba sifatida olinishi. *Science and Education*, 3(4), 2048-2057.
14. Toshboboyeva M.I. Fizika fani atamalarining o‘zbek tili rivojidadagi ahamiyati // *Filologiya masalalari*. – 2023. – №3. – B. 289.

Internet saytlar:

1. www.ziyouz.com
2. www.scientificprogress.uz